

R-21
•
1994

Olav Wicken

**Entreprenørskap i
Møre og Romsdal:
Et historisk perspektiv**

**Olav Wicken
ESST
Universitetet i Oslo
og
STEP-gruppen
Storgt. 1
0155 Oslo**

Oslo, januar 1995

STEP
group =

Studies in technology, innovation and economic policy
Studier i teknologi, innovasjon og økonomisk politikk

Storgaten 1, N-0155 Oslo, Norway
Telephone +47 2247 7310
Fax: +47 2242 9533
Web: <http://www.step.no/>

STEP publiserer to ulike serier av skrifter: Rapporter og Arbeidsnotater.

STEP Rapportserien

I denne serien presenterer vi våre viktigste forskningsresultater. Vi offentliggjør her data og analyser som belyser viktige problemstillinger relatert til innovasjon, teknologisk, økonomisk og sosial utvikling, og offentlig politikk.

STEP maintains two diverse series of research publications: Reports and Working Papers.

The STEP Report Series

In this series we report our main research results. We here issue data and analyses that address research problems related to innovation, technological, economic and social development, and public policy.

Redaktør for seriene:
Editor for the series:
Dr. Philos. Finn Ørstavik (1998)

© Stiftelsen STEP 1998

Henvendelser om tillatelse til oversettelse, kopiering eller annen mangfoldiggjøring av hele eller deler av denne publikasjonen skal rettes til:

Applications for permission to translate, copy or in other ways reproduce all or parts of this publication should be made to:

STEP, Storgaten 1, N-0155 Oslo

Innhold

INNHold	III
ULIKE FORMER FOR INDUSTRIALISERING	1
BYGDEINDUSTRIEN	5
Fiskeribasert industrialisering	5
De nye industriene: Møbel og konfeksjon.....	8
<i>Konfeksjonsindustrien i Romsdal</i>	9
<i>Møbelindustrien på Sunnmøre</i>	11
HVORFOR SMÅINDUSTRI I MØRE OG ROMSDAL?	13
Nær kopling til eksisterende økonomisk aktivitet	14
Lokalismens kollektive entreprenørskap	15
Sosial støtte til entreprenørskap.....	16
Økologiske faktorer	17
Hvilken rolle spilte politiske tiltak?	18
HVORFOR INDUSTRIALISERING I MØRE OG ROMSDAL?	21

Ulike former for industrialisering

En nasjonal industripolitikk forutsetter implisitt at nasjonen utgjør en naturlig økonomisk og industriell enhet. I et historisk perspektiv er imidlertid dette et tvilsomt utgangspunkt, og økonomisk historie vektlegger i stadig større grad variasjoner mellom regioner både når det gjelder omfang og form av industriutviklingen. Det er blitt vanlig å snakke om industrialisering som et *regionalt*, og ikke et nasjonalt, fenomen, der det innenfor samme nasjonalstat er ulike grader av industriutvikling. Særlig den britiske historikeren Sidney Pollard har argumentert for at industrialiseringen har vært preget av at (små og avgrensede) regioner ble industrialisert og at nasjonsgrensene ikke utgjorde naturlige grenser for denne prosessen:

"The 'national' view of industrialization is thus an inadmissible backward projection from a differently organized world on to an earlier Europe".¹

De store regionale forskjellene innenfor nasjonalstatene i Europa må ses som den historiske bakgrunnen for fremveksten av en regionalpolitikk med sterke industrielle motiver. Regionalpolitikkenes mål har vært å fremme industrialisering også i de regionene der det ikke 'av seg selv' fant sted en slik utvikling. I Norge er den omfattende satsingen på utbygging av et moderne industrielt samfunn i Nord-Norge et eksempel på denne type næringspolitikk - der politikk kompenserer for de ordinære sosiale prosessene som skapte industrialisering i andre deler av Norge.

Tabell 1 Sysselsetting i industri i prosent av samlet sysselsetting

	1909	1936	1952
Nord-Norge	3,8	8,3	10,4
Opplandene	7,6	10,6	15,9
Trøndelag	8,4	14,2	17,8
Sørlandet	7,9	16,8	22,2
Vestlandet	8,5	19,5	26,1
Oslofjorden	18,7	26,7	31,7
Norge samlet	11,4	19,2	24,7

I tillegg til å skille mellom industrialiserte og ikke-industrialiserte regioner av europeiske samfunn, kan vi også se at det har vært *ulike former for industrialisering* mellom ulike regioner. Det er flere måter å definere variasjoner i industrialiseringen på. I denne fremstillingen skal vi vektlegge industrialiseringens innvirkning på regionens sosiale transformasjon - på samspillet mellom industriutvikling og sosiale forhold i de industrielle regionene. I norsk historie kan vi skille mellom to regioner med ulike former for industriutvikling:

a) Rundt Oslofjorden vokste det frem en moderne fabrikkindustri fra ca 1850, og denne gikk sammen med en markant urbanisering av regionen og med fremveksten

¹ Sidney Pollard, *Peaceful Conquest. The industrialization of Europe 1760-1970*, Oxford University Press 1981 (1988-utgave), s. viii.

av en urbanisert industriarbeiderklasse som ble grunnlag for den organiserte arbeiderbevegelse fra slutten av 1800-tallet. Dette var landets ledende industriområde i andre halvdel av det 19. århundre.

b) På Sør- og Vestlandet fant det fra begynnelsen av det 20. århundre sted en industrialisering som ikke skapte en tilsvarende sosial omstrukturering av det gamle samfunnet som i Oslofjord-regionen. Med unntak av enkelte storforetak (Odda, Sauda, Høyanger) var den vestlandske industrialiseringen preget av etablering av mange små verksteder i bygdesamfunn - uten en sterk urbanisering - og uten at de ansatte i verkstedene oppfattet seg som en proletarisert gruppe. Her fikk den organiserte arbeiderbevegelsen aldri sterk oppslutning.

Utviklingen på Vestlandet var preget av det som Pollard har karakterisert som "industrialization in the French style". Denne form for industriutvikling var kjennetegnet ved anvendelse av tradisjonell kunnskap og håndverkstradisjoner, billig arbeidskraft og mekanisering 'up-stream', dvs konsentrasjon om ferdigvareproduksjon. Særlig de sosiale aspektene ved en fransk form for industrialisering gjenkjennes i Møre og Romsdal:

"... it reached higher levels of income before changing the nature of industries, required less urbanisation, and less division of labour with the rest of the world. It caused less upheaval in social life ...".²

Et annet aspekt ved den franske industrialiseringen var franskmannens ønske om å forbli på landsbygda og hans evne til å gjennomføre dette forsettet. Industrien i bygdene kunne overleve med lavere produktivitet og lønnsnivå enn i byene:

"Urban industrialists, in turn deprived of full-time labour, were tempted by low wages in the countryside to persist with technically backward putting-out systems instead of converting to factory organization".³

Tabell 2 Sysselsetting i industri i prosent av samlet sysselsetting

	1909	1936	1952
Rogaland	14,1	23,4	29,1
Bergen og Hordaland	11,4	22,1	27,7
Møre og Romsdal	2,8	16,6	26,0
Sogn og Fjordane	1,7	9,5	14,6

Kilde: St. meld nr 6 1959-60, tabell 3, s.60

Møre og Romsdal var det fylket der denne formen for industriutvikling kanskje var mest dominerende. Samtidig var det i dette fylket den sterkeste industrialiseringen fant sted mellom 1909 og 1952 - dersom vi bruker tallene for sysselsettingen som uttrykk for industrialisering. Her fantes ingen kraftkrevende industri før aluminiumsverket på Sunndalsøra ble reist i begynnelsen av 1950-årene. Utviklingen av industrien i Møre og Romsdal - og det meste av det øvrige av Vestlandet - var preget av de samme karakteristika som den franske formen for industrialisering.

² Sidney Pollard, Typology of Industrialization Processes in the Nineteenth Century. Fundamentals of Pure and Applied Economics 39, Harwood Academic press 1990, s. 34.

³ Pollard 1990:35.

Industrien var

- hovedsaklig lokalisert til landsbygda;
- den hadde et lavt lønnsnivå;
- ofte preget av enkel teknologi og lav produktivitet og skapte bare forsiktig urbanisering;
- organisert i verksteder (til forskjell fra fabrikker);
- markedene var lokale og delvis nasjonale;
- klassekonfliktene var nedtonet og politikken var preget av det tradisjonelle bygdesamfunnets verdier.

Notatet drøfter betingelsene for industrialisering basert på den 'franske stil' med utgangspunkt i historisk materiale fra Møre og Romsdal i første halvdel av det 20. århundre.

Bygdeindustrien

For nærmere å få forståelse for fremveksten av en omfattende *bygdebasert industri* i Møre og Romsdal i første halvdel av det 20. århundre, skal vi skille mellom to typer industri. Den tidligste industrien vokste ut fra den gamle hovednæringen langs kysten, fiskeriene. Foredling av fisk og fremstilling av utstyr og båter til fiskeriene la grunnlag for en tidlig industri som særlig fra 1880- og 1890-årene fikk et dynamisk preg. Den andre typen industriutvikling var frikoplet fra primærnæringene. Dette gjaldt særlig møbelindustrien på Sunnmøre og konfeksjonsindustrien i Romsdal.

Fiskeribasert industrialisering

I fremstillinger av norsk økonomisk historie er koplingen mellom industrialisering og fiskerier ikke særlig vektlagt. Fritz Hodne valgte i sitt oversiktsarbeid å nedtone betydningen av fiskeriene ved å hevde at fiskeriene mislyktes som en 'engine for industrial growth'.⁴ Hodne vektla at det ikke utviklet seg en særlig betydelig foredlingsindustri, med unntak av hermetikkindustrien i Stavanger. Dette er uten tvil et viktig karakteristikum ved kystøkonomien. Norge er fortsatt ved utgangen av det 20. århundre først og fremst en eksportør av lite bearbejdede fiskeriprodukter. Heller ikke i Møre og Romsdal spilte foredlingsindustrien den viktigste rollen for fremveksten av en dynamisk industri. På tross av dette er det grunn til å hevde at fiskeriene spilte en avgjørende rolle for den tidlige industrialiseringen av fylket. Det skjedde gjennom utvikling av en produksjonsmiddel-industri, treskipsverft og utstyrsleveranser, for fiskeriene.

Moderniseringen av fiskeflåten, som tok til da seilskutene ble tatt i bruk i fiskeriene fra 1860-årene, besto av to svært forskjellige teknologiske og industrielle prosesser. Den radikale omleggingen av fiskeriene i retning av store stålskip drevet med dampmaskiner som drev havfiske med trål og not, fikk liten betydning for den lokale industriutviklingen. Enkelte steder fikk enkeltpersoner eller grupper av personer anskaffet dampfiskebåter som ble innkjøpt fra utlandet eller fra andre deler av landet. Dette var en kapitalintensiv drift som medførte utvikling av helårsfiske, og i byer som Ålesund også en gruppe med fiskere som var rene lønnsarbeidere for byredere.⁵ De nye skutene åpnet også for en ny primærnæring, fangst etter dyr i Barentshavet, Kvitehavet og på Grønland. Den nye næringen var svært lokalt konsentrert til noen få bygder på Sunnmøre (særlig Brandal), men utgjorde en økonomisk viktig næring med omfattende kapitalakkumulasjon. De relativt få fartøyene av denne typen som ble anskaffet i enkelte Vestlandsbyer, ble kjøpt fra utlandet eller stålskipsverft utenfor lokalmiljøet.

For industriutviklingen i bygdene på Vestlandet var den gradvise omleggingen og effektiviseringen av fiskeriene viktigst. Fiskeriene hadde tradisjonelt vært drevet med små trebåter med seil og årer som drivkraft, og båtene ble normalt bygd lokalt. I løpet av 1800-tallet oppsto det av flere grunner et press mot det gamle

4 F. Hodne, *An Economic History of Norway 1815-1870*, p. 90.

5 Utenom Ålesund, varsentrum for moderniseringen av fiskeriene på Sunnmøre Hareid og Ulstein; to små kommuner som i 1920 hadde 11 prosent av alle landets dampfiskebåter.

produksjonssystem i fiskeriene som førte til større båter og redskap og økt behov for mekanisk drivkraft. Gjennom denne utviklingen foregikk det en læringsprosess i treåtbyggerier og i små mekaniske verksteder som resulterte både i fremvekst av en mer effektiv motorisert flåte av trefiskebåter, og en lokal industri knyttet til fiskeriene. Den tidlige lokale industriutviklingen må ses som et resultat av arbeidet med å finne løsninger på lokalsamfunnets og de gamle næringenes utfordringer.

De spenningene som oppsto innenfor det tradisjonelle fiskeriet, var knyttet til økologiske forhold. Utenfor Møre og Romsdal ble det fra gammelt av drevet bankfiske helt ut på Storeggen, 50 sjømil til havs. Bankfiske med åpne båter var risikofylt i en tid uten værvarsling, og dette skapte ønske om sikrere båter allerede tidlig på 1800-tallet. I 1812 utlyste f.eks. Romsdalske landhusholdningsselskap en premie på 20 riksdaler "For båters innretning til bruk ved Storeggens fiskeri, forsynt med dekk og bekvemme luker til å sikre folk ved inntredende storm".⁶ Arbeidet med å finne frem til sikrere fiskefartøyer førte til bygging av større båter med dekk, og samtidig fikk fiskerne muligheten til å anskaffe større garn- og linebruk. Vekselvirkningen mellom større og overbygde båter og større bruk, synes å ha skapt problemer ved at de nye båtene ble vanskeligere å manøvrere og ble dårlige robåter, og derfor ikke hensiktsmessige i stille vær. Samtidig ble det stadig vanskeligere å trekke brukene uten mekaniske innretninger.

Jakten på fartøyer som kunne effektivisere fangsten med økte garn- og linebruk, og som dessuten ga økt sikkerhet, skapte grunnlaget for utvikling av treskipsbyggingen på Vestlandet, særlig i Møre og Romsdal i andre halvdel av det 19. århundre. En tidlig utvikling var den sneseilriggede møringen som erstattet ottringen i mange av kystbygdene. I begynnelsen av 1860-årene fikk de lokale fiskerne nye ideer om fartøyskonstruksjon da svenske skøyter leverte fangst i Ålesund for 5 000 kr etter 14 dagers fiske. I Ålesund ble det snart rustet ut storskuter og kuttere, mens det i bygdene ble foretatt mindre endringer på Sunnmørsbåten.⁷ I løpet av tiårene som fulgte foregikk det en omfattende - men gradvis - ombygging av trefiskeflåten som resulterte i fremvekst av større fartøyer. De nye båtene var ikke fullt ut en kopi av de svenske skøytene, men hadde sin egen form og var også inspirert av britiske kuttere. De største skøytene (30-50 tonn), som fikk navnet 'liggjarar', lå for anker mens linefisket foregikk fra åpne 'storbåter'. Mindre skøyter (15-30 tonn, 6-9 mannskap) drev fiske sammen, først fra åpne båter og med en gradvis overgang til dekkbåter. I 1880-årene ble 'storbåtene' erstattet av dorrier som hadde den fordel at de kunne stables, og dermed kunne skøytene ha med flere båter.⁸ Fiskebåtene fortsatte derfor å være relativt små og ble bygd av lokale båtbyggere.

Gradvis større båter med dekk skapte ny indre spenning i fangstteknologien. Welle-Strand hevder at fartøysutviklingen ved århundreskiftet var i ferd med å gå i vranglås. Mens den gamle ottringen var en utmerket robåt, var de nye dekkfartøylene tunge å ro og avhengig av seil. Fartøylene hadde også svakheter som fiskefartøyer. De fungerte bra til drivgarnsfiske, men var ikke gode til torskefiske med garn om vinteren, og det var torskefisket som ga best lønnsomhet for fiskerne.

6 Fiskersoga frå Sunnmør og Romsdal s.45; her etter Welle-Strand 1941, s.13.

7 Den ble rigget med gaffel eller latinerseil og forsynt med dekk.

8 Fisken (særlig kveite) tapte kvalitet og dermed sank prisene. I 1880-årene viste det seg at det ikke var lønnsomt å bygge store båter beregnet på å ligge lenge til havs.

Hovedproblemet var at det var vanskelig å manøvrere garnlenken utelukkende med seil som drivkraft. I denne situasjonen søkte lokale 'ingeniører' etter løsninger med å prøve å konstruere former for fremdriftsmaskineri. En person på nordre Sunnmøre forsøkte f.eks. å lage en maskin som kunne drive dekksbåten frem med fotkraft.⁹

Den tekniske løsningen på problemet kom utenfra, fra Danmark der fiskerne hadde tilsvarende problemer etter innføring av snurrevadfisket. Der utviklet man dampkraft til trekking av snurrevadposen, men senere ble det tatt i bruk små eksplosjonsmotorer. Vestlandske fiskere kjente til utviklingen av eksplosjonsmotorer både i Storbritannia og i Danmark. Noen forsøk på å ta i bruk slike motorer før århundreskiftet mislyktes. Den tidligste vellykkede anvendelse av dansk motor på Vestlandet ble trolig tatt i bruk på Sandøy i Romsdal i 1901, etter at herredstyret hadde stilt 600 kr i garanti for at fiskeren kunne reise til Danmark og kjøpe en Rapp hjelpemotor. I årene som fulgte gjennomgikk motorene en rekke forbedringer som gjorde dem egnet til bruk i fiskbåter: De fikk omstillbar propell, fartsregulering, reversering, glødehode, tettere stempler, avkjølingssystem, bedre regulering; det ble konstruert spill for anker, garn og line koplet til motoren, noe som lettet arbeidet for fiskerne radikalt; og motorene ble mindre og derfor bedre egnet i små båter. Fra 1902 begynte Havfiskefondet å gi lån til motorfartøyer, og i løpet av 1903 fantes 70 motorfartøyer i Romsdal og Trøndelag amter.¹⁰

Parallelt med kontakten med Danmark og Storbritannia om anskaffelse av motorer for trebåtene i 1890-årene, begynte lokale smeder selv å eksperimentere med å lage små båtmotorer. I hovedsak var dette forsøk på kopiering av utenlandske motorer. Rundt århundreskiftet satte de første ordinære motorverkstedene i gang produksjon av petroleumsmotorer.¹¹ En samtidig observatør skrev: "Det er vel neppe nogen Industrigren, som har udviklet sig med saadan rasende fart som netop Motorindustrien...".¹² Den nye motorindustrien illustrerer fremveksten av en mekanisk industri knyttet til den gradvise moderniseringen av fiskeriene. Motorene åpnet også for annet utstyr på båtene, som f.eks. mekanisering av garn- og linespill. Kunnskapen ser ut til å ha blitt ervervet gjennom bruk av innførte motorer, forsøk på reparasjon og ved å følge med hva importørenes representanter gjorde ved reparasjon og montering. Det var en omfattende og varig læringsprosess. Den omfattende nyetableringen gjenspeiler også at det må ha vært et oppdemmet behov for mekanisk drivkraft blant fiskerne i distriktet. Motoren ble løsningen på et problem som fiskerne hadde søkt å finne svar på i ihvert fall hundre år.

Med utgangspunkt i landsdelens tradisjonelle næring, fiskeriene, ble det skapt en til dels betydelig industrialisering av bygdesamfunnene i Møre og Romsdal frem mot første verdenskrig. Men fra da av avgrenset ikke entreprenørvirksomheten seg alene til å etablere industri som var knyttet til distriktets gamle næringer. I bransjer som

9 Syn og segn 1929 "Umveltinga i Fiskarlivet", s.183; her etter Welle-Strand, s

10 Welle-Strand 1941 s. 22-23.

11 Om entreprenøren på området, Nils N. Finnøy som begynte motorproduksjon på Sandøya i Romsdal i 1902, heter det: "Dette var ... den første norskbygde petroleumsmotor. De neste 20-30 år vokste det opp små motorverksteder som paddehatter på Romsdalskysten og i Molde var det ei tilsvarende utvikling". Jarle Sanden, Rødsøyvågen Slipp og mekaniske Verksted, Romsdalsmuseet. på Hjertøya 1985, Molde 1985, s.19.

12 K.: Otterlei i NFT 1907, s. 177, sitert etter Brandal 1981: 167.

tekstil-, konfeksjon og trevare var det ved inngangen til første verdenskrig igangsatt flere bedrifter.

De nye industriene: Møbel og konfeksjon

Vi skal skille mellom den prosessen som skapte industrialisering med utgangspunkt i primærnæringene fra industriutviklingen som i større grad var frikoplet fra de gamle næringene. De to viktigste bransjene i Møre og Romsdal var konfeksjonsindustrien og møbelindustrien, den første i hovedsak lokalisert til Romsdal og den andre på Sunnmøre.¹³

I begge bransjene foregikk industrialiseringen av bygdene i Møre og Romsdal gjennom en reorganisering av bransjene på lokalt nivå. Både møbel- og konfeksjonsindustrien hadde hatt sitt hovedtyngdepunkt i byene, særlig i den gamle industriregionen rundt Oslofjorden. Utflyttingen til distriktene fant sted i en tid med omfattende teknologiske endringer i industriene som omfattet både produksjonsteknologi og utvikling av nye produkter. Særlig viktig synes innføring av ny produksjonsteknologi basert på små og billige elektromotorer å ha vært. Bruk av elektrisitet som energiform og utviklingen av elektroteknisk industri muliggjorde mer effektiv drift innenfor små bedrifter i forhold til det gamle produksjons-paradigmet i bransjene.

Denne utviklingen brøt med det som er blitt oppfattet som en hovedtendens i industriutviklingen fra slutten av det 19. århundre. Internasjonalt - med USA og Tyskland som de ledende økonomier - fant det sted en tendens til stordrift og oppbygging av store korporasjoner. Dette satte sitt preg på økonomien i kjølvannet av den 'andre industrielle revolusjon'. Ny effektiv produksjonsteknologi, organisasjon og ledelsessystemer (fordisme, taylorisme) skapte en sterk produktivitetsutvikling i industrien. Stordrift og masseproduksjon - amerikanismen - ble idealet for økonomisk utvikling. Men utviklingen i Norge tok en helt annet retning, preget av småindustriens ekspansjon på Vestlandet. Dette la grunnlaget for en sterk industrialisering frem til 1950, og ga Norge en økonomisk vekst som var blant de sterkeste i Europa.

De to viktigste teknologiene for moderniseringen av næringslivet på Vestlandet i første halvdel av det 20. århundre var uten tvil eksplosjonsmotoren og elektrisiteten. Begge bar i seg langt større potensiale for rimelig distribusjon av energi til små brukere enn dampkraften tidligere hadde gjort. Vi har foran vist hvordan eksplosjonsmotoren skapte grunnlag for en omfattende og rask modernisering av fiskeflåten, selv om den forstatt ble preget av små båter. For industriutviklingen var det elektrisitetens muligheter som skapte de største forhåpningene. Allerede i 1880-årene finner vi flere steder i Europa uttrykk for at elektrisiteten kunne hindre en industrialisering basert på urbanisering og et stort byproletariat. I Italia mente man at elektrisiteten la grunn for effektiv hjemmeproduksjon, og dermed skapte betingelser for at storfamilien kunne overleve. Det var først i 1920-årene at elektroteknisk

13 Denne delen av artikkelen er i hovedsak basert på E. Lange, "Krise og vekst. Norsk treindustri i begynnelsen av 1930-årene, hovedoppgave i historie ved Universitetet i Oslo 1974; og O. Wicken, "Konfeksjonsindustrien i Romsdal i 1930-årene", hovedoppgave i historie ved Universitetet i Oslo 1977. Kortfattede fremstillinger av hovedoppgavene er gitt i F. Sejersted (red.), *Vekst gjennom krise*, Oslo 1982.

industri hadde skapt et teknologisk tilbud som gjorde det mulig å skape desentralisert virksomhet. Da begynte elektrisitetsforsyningene å få tilfredsstillende bredde som følge av kommunal satsing på utbygging av vannkraft. I Norge var elektrisitetsverkene særlig forbeholdt konsum og lokale småbedrifter i primærnæringer og industri. På denne tiden kom også billige små elektromotorer på markedet. De førte til langt mindre og mer effektivt kraftforbruk, og var særlig egnet for småbedrifter. De små elektromotorene utgjorde den teknologiske kjernen i desentraliseringen av industrien 1930-1950. Ny produksjonsteknologi la grunnlaget for en omfattende desentralisering av industrien under de gitte sosiale og økonomiske forholdene som rådde i perioden frem til 1950. Vi skal se nærmere på konfeksjons- og møbelindustrien.

Konfeksjonsindustrien i Romsdal

Konfeksjonsproduksjon ble etablert i indre Romsdal omkring århundreskiftet ved at innvandrede skreddere tok opp yrket. De organiserte putting-out system for sying av klær beregnet på salg til fiskere særlig på Lofotfiske. 'Industrien' var tilpasset primærnæringerens sesonger, slik at mye av syarbeidet foregikk sent på høsten frem til jul. På nyåret seilte båter med grove herreklær til Lofoten og eventuelt videre til Finnmark.¹⁴

'Nordlandshandelen' var særlig viktig frem til første verdenskrig. I 1930 var det bare 12 firmaer tilbake og i 1940 var dette antallet halvert. I stedet ble det etablert en rekke nye bedrifter i bransjen i mellomkrigstiden. Fra 1914-1939 ble det startet opp 98 konfeksjonsbedrifter i Romsdal, de aller fleste i bygdene. Den første etableringsbølgen fant sted under første verdenskrig da 26 nye firmaer ble dannet, og gjennom 1930-årene var det vanlig med 5-6 nye firmaer årlig i distriktet. Bransjen sysselsatte sannsynligvis ca 3.000 personer ved slutten av 1930-årene. Dette gjorde at Romsdal ble landets sentrum for konfeksjonsindustrien.

Utviklingen i Romsdal må ses på bakgrunn av den krise som deler av norsk konfeksjonsindustri opplevde fra 1920-årene. Særlig herrekonfeksjonen ble møtt med sterk konkurranse fra utenlandske fabrikker. Internasjonalt gjennomgikk bransjen en radikal omstrukturering gjennom innføring av ny og langt mer kapitalintensiv produksjonsteknologi. Den relativt håndverkspregede driftsformen i bransjen ble erstattet av en langt mer maskinell drift: Knapphullmaskiner, pikeringsmaskiner, knappisyingsmaskiner, hullslåingsmaskiner osv ble tatt i bruk. De nye maskinene skapte 'flaskehals' i produksjonen, noe som førte til press mot en fullstendig omorganisering av hele driften i retning av kjedesøm og anvendelse av tidsmålinger og andre rasjonaliseringstiltak. Tempoarbeid og kjedesøm hadde størst fordeler i større bedrifter. Dette førte til at hjemmesøm gikk tilbake, men også at mange av de gamle store fabrikkene fikk problemer. Dahmen beskriver denne utviklingen som "ett ovanlig renodlat eksempel på hur innovationer gjorde äldre 'kombinationer av produktionsfaktorer' konkurransodugliga".¹⁵ Norske fabrikker som fremstilte herrekonfeksjon tok i liten grad opp de muligheter som lå i den nye teknologien og organiseringen av driften. Vi skal ikke her drøfte årsakene til dette,

14 Ole O. Tokle, Konfeksjons- og hjemmeindustriens historie og utvikling i Romsdal, Særtrykk av Møre Landbrukskasselskaps Jubileumsutstillings reklameskrift 1931, Oslo 1931.

15 E. Dahmen, Svensk industriell företagverksamhet, Lund 1950, s.152.

men antyde at tariffbestemmelsene (betaling pr enhet produsert) kan ha medvirket til konservatismen. I stedet ble produksjonen flyttet til områder der arbeiderne ikke var organisert og der tariffbestemmelsene derfor heller ikke gjaldt.

Koplingen mellom den 'gamle' konfeksjonsindustrien i byene og den nye i Romsdalsbygdene, kommer tydelig frem i begrepet leiesømkonfeksjon som var vanlig for mange av verkstedene i Romsdal. Leiesøm innebar at verkstedet tok i mot en bestemt ordre med instruksjoner om hva slags arbeid som skulle utføres og hvordan, og dessuten mottok verkstedet også alle råvarer. Dette gjorde leiesømverkstedene til rene produksjonsselskaper uten kontakt med markedet, men krevde samtidig svært lite kapital for å starte opp. Syng av tradisjonelle herreklær krevde heller ikke større kompetanse enn det som var normalt hos kvinner i de fleste husholdninger.

Når den industrielle utviklingen 1930-1950 gikk i retning av desentralisering må dette ses på bakgrunn av kostnadsforholdene i det norske samfunnet - på hva det kostet å drive næringsvirksomhet i ulike deler av landet. Distriktenes viktigste konkurransefortrinn var de lave arbeidslønningene, men også kapitalkostnadene var lavere utenfor byene. På begge områder ble kostnadene presset ned til et meget lavt nivå. Lønningene var meget lave i forhold til det som var vanlig blant organiserte arbeidere. Formannen i bekledningsforbundet, Witalis Andersen, sa i 1933 om forholdene i Romsdal: "På intet sted forøvrig har utbyggingen av arbeiderklassen antatt krassere former enn der". Han fortsatte med å beskrive enkelte former for utbygging: "Det antas at lærlinger utfører arbeide uten erstatning i opptil 6-8 måneder, og med arbeidstid på opptil 14 timer pr. dag.¹⁶ Bekledningsarbeideren hevdet at "Unge kvinner og menn ... tar til med å sy i 17-18 årsalderen. Går fra 3-6 måneder i lære uten lønn". I enkelte lønnsoverenskomster het det:

"Undertegnede arbeidere går herved av egen fri vilje med på at våre arbeidspenger utbetales når vi forlanger det, slik at bedriften ikke er bundet til ukentlige eller månedlige oppgjør".¹⁷

Minstelønnen på 50 øre timen ble ofte ikke overholdt. Arbeiderbevegelsens representanter hevdet også at det i enkelte verksteder ikke ble utbetalt lønn, men at arbeiderne i stedet fikk ta ut varer i eierens eller i en 'beslektet' landhandel. Selv arbeidsgivere ved fabrikkene i Molde påpekte at "arbeidernes akkordfortjeneste sank under et lavmål". Mens gjennomsnittlig timelønn for arbeidere i konfeksjonsbransjen i 1930-35 var ca 75 øre, var hjemmesyere helt nede i 20-25 øre. Arbeidsdagen var lang, ofte opp til 14 timer uten overtidsbetaling. De reelle lønnskostnadene var imidlertid enda lavere fordi de ansatte også måtte bidra til å dekke kapitalvarer og andre driftsutgifter. Det var helt alminnelig i Romsdal at arbeiderne selv sto for anskaffelse av symaskiner som var det viktigste maskinelle redskap. Ofte hadde verkstedet et lager av symaskiner. Nye arbeidere fikk kjøpe maskinen til månedlige avdrag på 10-15 kr (totalpris 400-500 kr). Det finnes også utallige eksempler på hvordan driftskostnader ble overført til arbeiderne. Enkelte steder måtte de betale for elektrisiteten, men dette var ikke vanlig. Det var derimot helt vanlig at arbeiderne selv holdt nål og tråd.

16 Romsdal Folkeblad 20. januar 1933.

17 Bekledningsarbeideren 1939, s.57.

Vi kan oppsummere med at det var mulig å etablere et konfeksjonsverksted nesten uten startkapital. Videre synes det å ha vært mulig å holde driften i gang over lengre tid før det var nødvendig med særlige lønnsutbetalinger. Det var faktisk mulig å klare seg uten pengeutgifter: Kaptialutstyr ble betalt av arbeiderne, lokalene til verkstedet var i eget hjem, og driftskostnader som elektrisitet, nål og tråd og andre småutgifter kunne belastes arbeiderne. Risikoen ved å starte et slikt verksted var liten. Entreprenørene hadde lite å tape. Lønnsomheten lå ikke i moderne driftsformer, men i evne til å utnytte forskjellene i kostnadsstruktur mellom der produktene ble fremstilt (Romsdal) og der de ble solgt (de større byene).

Møbelindustrien på Sunnmøre

I løpet av mellomkrigstiden ble Sunnmøre sentrum for norsk møbelindustri, en posisjon som regionen fortsatt har. Forholdene i trevareindustrien på Sunnmøre var delvis sammenfallende med den vi har beskrevet for konfeksjonsindustrien i nabofogderiet. Også her ble kostnadene presset ned til et lavmål med de samme mekanismer som i Romsdal. Også her var det snakk om en overføring av produksjon fra etablert industri på Østlandet og de store byene til bygder i Møre og Romsdal. Det skjedde gjennom nedleggelse av gamle bedrifter i byene og opprettelse av nye i distriktene. Også her fant dette sted i en periode med rask endring i bransjens produksjonsteknologi internasjonalt, der de norske bedriftene ikke tok i bruk de muligheter som lå i moderne teknologi.

Den etablerte bransjens utfordringer i mellomkrigstiden var betydelige. Norsk møbelindustri opplevde alvorlige lønnsomhetsproblemer i mellomkrigstiden, særlig i første del av 1930-årene. Årsakene synes delvis å ha vært konkurranse utenfra som ikke bare gikk på pris, men også design. Gjennombruddet for funksjonalismen og 'scandinavian design' endret etterspørselen bort fra mange gamle produkter. Dels skyldtes det at etterspørselsiden endret seg gjennom den store arbeidsløsheten. Realinntektene steg for store yrkesgrupper, men det kan se ut som om en viktig del av veksten i markedet skyldtes markedsutvidelser gjennom lavere priser. I denne prosessen var gjennombruddet for ny produksjonsteknologi i møbelindustrien viktig. Bransjen fikk gjennom introduksjon av små og billige elektromotorer og spesialmaskiner, f.eks. senke- og grademaskiner og pussemaskiner, en overgang fra håndverk til maskinell industridrift som også gikk sammen med en omorgansiering av produksjonen - på samme måte som i konfeksjonsindustrien. For utviklingen på Sunnmøre var det viktig at den nye teknologien - som krevde langt mindre kapitalutstyr enn den produksjonsform som rådet i de gamle fabrikkene på Østlandet og i de større byene - var fleksibel og godt tilpasset smådrift.

Endringer i internasjonale konkurranseforhold, både på tilbuds- og etterspørselssiden, skapte problemer for den gamle delen av bransjen. Det fant sted en omfattende sanering gjennom nedleggelse og overgang fra produksjons- til handelsbedrifter. Fagbevegelsen i byene observerte denne tendensen med stor uro: "Arbeidsgiverne i byene sender stadig vekk sine bestillinger ut på landsbygden, og får arbeidet utført der, og de arbeidere som er i byene blir gående ledig".¹⁸ Også på dette området er likheten mellom konfeksjonsindustrien og møbelindustriens omstrukturering slående. I begge bransjer var desentraliseringen meget markant.

¹⁸ Møbelindustriarbeiderforbundets meddelelsesblad jan 1931, s.15; etter Lange s.36.

Igjen kan vi påpeke de realøkonomiske forholdene i mellomkrigstiden som gjorde at det var økonomisk hensiktsmessig å flytte produksjon fra tettsteder (med organiserte arbeidere) til bygdesamfunn. Det avgjørende var også her muligheten til å redusere lønns- og arbeidskostnader i en bransje der kunnskapen var en del av det gamle bygdesamfunns allmenne kunnskapsgrunnlag. Mange hadde noe snekkerbakgrunn og erfaring, i hvert fall gjennom opplæring ved å gjennomføre praktiske oppgaver på garden og i båten. I 1920-årene ble det dessuten vanlig med 3-måneders opplæring gjennom kurs i snekkeryrket ved fylkesskolene, en opplæring som egnet seg godt for møbelproduksjonen.

De former for 'kostnadsreduksjoner' gjennom lave grunnlønninger, unge arbeidere som gikk i opplæring opp til et halvt år uten lønn osv, var i hovedsak likt på Sunnmøre og i Romsdal. Vi skal derfor ikke i detalj beskrive disse forholdene. Det grunnleggende er at arbeiderne i bygdene befant seg i en *husholdsøkonomi* der selv svært lave pengeinntekter kunne ha stor betydning for den sosiale situasjonen i et hushold med mange mennesker. Det var derfor mulig med langt lavere lønn i forhold til det som en industriarbeider i byene trengte for å kunne opprettholde tilsvarende sosial standard. I tillegg kom at også i møbelindustrien tilpasset mange bedrifter produksjonen etter onnene i landbruket slik at de ansatte også kunne delta i de mest aktive sesongene på garden. Møbelproduksjon er også arealintensivt, og også dette ga bygdene et konkurransefortrinn. Sammen med verkstedenes bruk av ny maskinteknologi, ble resultatet at sunnmørs-bedriftene var i stand til å redusere prisene til 1/3 av prisen på tilsvarende produkter som byfabrikkene produserte. Mens en kurvstol fra en Oslobedrift kostet 40-50 kr i begynnelsen av 1930-årene, kunne Vestlandske møbelfabrikk levere tilsvarende i Oslo for 9 kr.

På et område synes møbelindustrien på Sunnmøre å skille seg fra konfeksjonsindustrien i Romsdal. Den virker mer selvstendig i forhold til mellomleddene i bransjen, og introduserte nye produkter tilpasset markedsforholdene - ofte med utgangspunkt i et lokalt marked med lave inntekter. Det viktigste var innføringen av enkle, rimelige standardmøbler. Kombinasjonen av lave kostnader og enkle, standardiserte produkter, førte til en prisrevolusjon i bransjen. De gamle bedriftene forsvarte seg ikke med pris, men med å argumentere for sin bedre kvalitet. De mente at sunnmørsmøblene ikke holdt håndverksmessige mål. Dette forsøkte de å vise til kundene på mange måter, for å overbevise dem om at de fortsatt burde holde seg til sine tradisjonelle leverandører. Prisforskjellene var imidlertid så store at det for store grupper av befolkningen ikke var et spørsmål mellom å kjøpe sunnmørsmøbler eller 'byfabrikkmøbler', men mellom å kjøpe sunnmørsmøbler eller ingen møbler overhode. I dette lå sunnmørsmøblenes store betydning i økonomien - så vel som for utformingen av hjemmene i Norge i mellomkrigstiden.

Hvorfor småindustri i Møre og Romsdal?

De lave faktorkostnadene var felles for store deler av distrikts-Norge, og kan derfor bare bidra til å forstå den flytting som fant sted fra høykost- til lavkostområder av landet. Spørsmålet vi skal følge i det videre er hvorfor nettopp Møre og Romsdal ble en region sterk preget av småindustriutvikling og hvorfor en i dette området lyktes med å utnytte de muligheter for industriutvikling som fantes under de rådende økonomiske og teknologiske forhold. Siden det karakteristiske ved utviklingen i fylket var det store antall nyetablerte bedrifter, er det naturlig å drøfte hvorfor det var et så omfattende *entreprenørskap* i regionen; hvorfor så mange tok initiativ til å opprette nye bedrifter.

Vi skal begynne med å se nærmere på historien til en enkelt entreprenør som Even Lange har beskrevet historien til.¹⁹ Det gjelder Leiv Furset som startet møbelfabrikk i Liabygda i begynnelsen av 1930-årene. Furset vokste opp i Liabygda og som 18-åring kom han med i et byggelag der han fikk 25 øre timen og arbeid bare om sommeren. Han bodde hjemme hos foreldrene på deres småbruk, og gjorde mindre oppgaver der med forefallende arbeid. Pengeinntekter om vinteren kom fra jakt og tømmerkjøring. Han opplevde denne situasjonen - å måtte leve på foreldrene om vinteren - som uholdbar. Sammen med to kamerater ble de enige om å starte et verksted der de kunne lage møbler som de kunne tinge bort om sommeren mens de var på byggearbeid, og produsere om vinteren.

Fursets historie illustrerer godt hvordan det var mulig å etablere drift med begrensede ressurser. Furset selv hadde ikke penger. Han hadde måttet låne 75 kr mot kausjon fra slektninger for å kjøpe verktøystett slik at han kunne bli med på byggelaget (Dette tilsvarer 300 timer, dvs 6 ukers (a 50 t) lønn). De kjøpte en tomt som lå avsides 'for nesten ingenting', men som hadde skog. Guttene drev selv frem tømmeret, og satte opp et verksted på 7 ganger 14 meter i halvannen etasje vinteren 1932-33. De hadde ikke penger til å kjøpe maskiner for, men kjøpte akslinger og lager og bygde selv maskinene. På denne måten kunne de komme i gang med et enkelt verksted nesten uten kapitalkostnader. Kostnadene kunne holdes meget lave også fordi de tre eierne bodde hjemme gratis, slik som de tidligere hadde gjort. Inntektene var lave, men var likevel noe høyere enn den de fikk i byggelaget. De ble derfor heltids og helårs 'møbelprodusenter'.

Verkstedet begynte med å fremstille bord og stoler som de solgte i nabobygdene om sommeren 1933. Dette var ikke særlig vellykket, fordi markedet var beskjedent. Mangelen på markedskunnskap og distribusjonskanaler førte til behov for assistanse til å finne frem til et produkt som hadde større salgspotensiale. De henvendte seg til Småindustrikontoret i Ålesund og rådspurte seg der. Der ble det foreslått enkelte småprodukter som lekebiler, lampetter og penalhus, og de tre besluttet seg for det siste.

Valget av nytt produkt stilte verkstedeierne overfor et nytt problem. Det var nødvendig med en spesialmaskin som kostet hele 4 000 kr. Dette var en meget stor

¹⁹ Lange 1974, s. 111-115.

kostnad, og vi kjenner ikke til hvordan pengene ble reist. Furset uttrykker bare at de "greidde nå på en måte å få fatt i disse pengene". Tydeligvis skjedde det ikke gjennom ordinære bankkanaler, men sannsynligvis fra privatpersoner i lokalsamfunnet. Det er i tråd med den måten midler ble reist til modernisering av fiskeriflåten på Sunnmøre fra slutten av 1800-tallet.

Produksjonen av penaler startet i 1934 og ble solgt til Småindustrikontoret for 14 øre stykket. Småindustrikontoret løste dermed problemet med distribusjon av produktene for det lille verkstedet. Etter denne starten utvidet de selv gradvis produksjonsspektret. Det viktigste var som underleverandører til møbelfabrikker på Sunnmøre, gjennom leveranser av innertreverk til stoppmøbelproduksjon. Dette ga noe større fortjeneste, og gradvis ble verkstedet selv en produsent av ferdige møbler - slik intensjonen hadde vært fra starten. Dette skjedde etter at Fursets bror hadde vært ansatt i en lenestolsfabrikk for å lære hvordan en moderne produksjon skulle legges opp. I denne fasen var igjen distribusjon og salg hovedproblem. De forsøkte seg med direkte kontakter med møbelforretninger, men måtte snart ansatte agenter for å få fart på salget. Møbelverkstedet ble gradvis utvidet og hadde i 1939 ansatt 38 mann.

Denne lille historien reiser en rekke spørsmål av mer generell karakter om bakgrunn for industrielt entreprenørskap i distriktene; både forhold som angår kultur, sosiale forhold, økonomiske faktorer og politiske/statlige aktørers betydning for en vellykket prosess. I det følgende skal vi systematisere noe av det vi har funnet i jakten på å forstå den sterke entreprenørskap i bygdene i Møre og Romsdal i første halvdel av det 20. århundre. Utgangspunktet for denne fremstillingen er at entreprenørskap er en sosial - såvel som økonomisk - aktivitet, og at industrialisering og industrielt entreprenørskap må forstås ut fra den totale kontekst som aktørene handler innenfor (ikke bare økonomiske faktorer). Et viktig aspekt er de sosiale kostnadene forbundet med ulike former for økonomisk utbytte i et lokalsamfunn. I enkelte deler av Norge (særlig deler av Nord-Norge) har det hatt store sosiale kostnader å engasjere seg i ny næringsvirksomhet,²⁰ mens det i deler av Vestlandet har vært en langt mer positiv holdning til nyskapning i økonomien. Det andre aspektet vi skal trekke frem er at vellykket entreprenørskap er knyttet til at det lokalt finnes kunnskap om ulike aspekter ved den nye næringsvirksomheten (teknologisk, merkantil, finansiell kunnskap).

Vi skal særlig fremheve hvordan det nye hadde røtter i det gamle, slik at vi ikke bør tale om en industriell *revolusjon* - men en *evolusjon* - selv om dens konsekvenser var radikale i det lange løp. Vi skal begynne med dette forholdet.

Nær kopling til eksisterende økonomisk aktivitet

Industrialiseringen av Møre og Romsdal hadde røtter i den førindustrielle økonomien. Særlig tydelig kommer dette frem i den tidlige industrialiseringen som var nært knyttet til lokal kunnskap om produkter og marked (fiskeriene) og finanssystemet (lokal og privat finansiering). Utvikling og produksjon av større trebåter foregikk gradvis gjennom en langvarig læreprosess, og mye av den teknologiske utviklingen kan forstås som press grunnet 'flaskehals' i fiskebåten som produksjonssystem der det ble søkt etter å finne løsninger som rettet opp ubalanse mellom fangstutstyr (garnlenker som ble større), behov for sikkerhet (overbygde

20 O. Brox, Three Types of North Norwegian Entrepreneurship, i F. Barth (ed.), The Role of the Entrepreneur in Social Change in Northern Norway, Oslo 1972.

båter) og evne til mobilitet (fremdriftsmaskineri). De aller fleste aspekter ved fremveksten av moderne motoriserte trebåter i fiskeriene bygde på kunnskap og erfaringer som fantes i det tradisjonelle samfunnet. Eksplosjonsmotoren var ny teknologi, men generell kunnskap om mekanisk teknologi var veletablert i lokalsamfunnet. Dette gjorde det mulig relativt raskt å kopiere produkter fra andre deler av Europa og igangsette industriell produksjon.

Både fiskeforedling og konfeksjonsindustri kan ses som en mekanisering av produksjon som allerede hadde lang tradisjon i lokalsamfunnet, og som det derfor fantes kunnskap om på lokalt hold både når det gjelder markedsforhold og produkter. Derimot kan det virke som det ikke var særlige tradisjoner for møbelproduksjon på Sunnmøre før i mellomkrigstiden. Selv om trearbeid (fra trelast til snekkerier) var kjent håndverk i norske bygder, var kunnskapen om markeder og produkter i utgangspunktet begrenset. I dette tilfellet kan det være grunn til å peke på at i enkelte tilfeller kan *fravær av tradisjonell fagkunnskap* ha positiv effekt på industrialiseringen. Den sterke håndverkstradisjonen og håndverkernes organisasjoner virket bremsende på innføring av ny teknologi i byene, mens bygder uten sterk fagtradisjon tok i bruk moderne produksjonsteknologi som reduserte behovet for fagbakgrunn.

Det er viktig å merke seg at det var en sammenheng mellom den generelle merkantile kunnskap som var utviklet i forbindelse med fiskeriene (og som i mindre grad var knyttet til landbruk) ved at møbelindustri bare ble etablert i bygdene på Sunnmøre så langt inn i fjordene som det ble drevet fiske.²¹ Dette tyder på at det var den grunnleggende kunnskap knyttet til å operere i et marked som var av betydning for vellykket industrialisering. I tillegg var det langs kysten gjennom lang tid utviklet positive holdninger til entreprenørskap - både kollektivt og individuelt.

Lokalismens kollektive entreprenørskap

Økonomisk entreprenørskap var ikke noe nytt i lokalsamfunnene langs kysten av Sør-Norge i begynnelsen av det 20. århundre. Et trekk ved den økonomiske vitaliteten i bygdesamfunnet var det kollektive entreprenørskap gjennom samvirke, både på produksjons- og omsetningssiden. I landbruket var fremveksten av meieriene det viktigste tiltaket i siste del av det 19. århundre, og sparebankene som ekspanderte raskt fra 1850-årene kan også ses som lokale økonomiske fellestiltak. Fremveksten av den storstilte seilskipsfarten særlig på Sørlandet illustrerer hvordan denne tradisjonelle formen for kollektivt lokalt samvirke for igangsetting av ny virksomhet også kunne skje utenfor primærnæringene, men innenfor bygdens eller lokalsamfunnets rammer og betingelser. Partsrederiet var en organisasjonsform som gjorde det mulig å mobilisere mange små ressurser i lokalsamfunnet. De fleste sjøfolkene og skipperne var rekruttert fra landsbygda. Fagkunnskapen fantes i lokalsamfunnet. I tillegg ble kapital reist med utgangspunkt i bygda eller distriktet. Skipsbyggeri, fraktinteresser (skogeiere) og sjøfolkene fikk ofte betaling i form av eierpart i skipene. På den måten kunne kapital reises uten velutviklet moderne kredittsystem ved mobilisering av ressurser i lokalsamfunnet.

21 E. Lange, Krise og vekst. Norsk treindustri i begynnelsen av 1930-årene, hovedoppgave i historie ved universitetet i oslo 1974, s.30.

I fisket var det likeledes en lang tradisjon at flere gikk sammen om å eie båt og redskap. Fiskebåten ble gitt navn ut fra dette samvirkesystemet; en *åttring* betyr en båt med åtte eiere. Utbyttet fra fisket ble fordelt etter hvor stor del av båten eller utstyret fiskeren eide. Denne eierformen fortsatte også etter hvert som båtene ble større og kapitalbehovene til bygging og utstyr økte i siste del av 1800-tallet. I de distriktene på Sunnmøre der den raskeste moderniseringen av fiskeriene fant sted, var det fortsatt ved århundreskiftet 2/3 av båtene som var parteierlag.²² Selv ved overgangen til de store og kapitalintensive moderne dampfiskebåtene og fangstskutene, ble denne eierformen i stor grad videreført. Vanligvis gikk 2-4 personer sammen om å anskaffe båten, men det kunne være opp til 12 personer involvert. Det var et uformelt system der det ikke fantes skriftlige avtaler og kontrakter. Den uformelle og tradisjonelle ordningen var heller ikke registreringspliktig. Brandal skriver:

"Partsreiarlaget var tilpassa lokalsamfunnets økonomiske ressursar og struktur, og ei slik eigeformsform gjorde det mogeleg å investere i relativt kostbare farkostar i kapitalsvake område".²³

Fiskerne forble derfor i stor grad eiere av båtene i bygdesamfunnene der det fant sted et modernisert fiske. Lokal kapital, sammen med andre lån, ble mobilisert av lokale samarbeidende entreprenører for å ta i bruk ny produksjonsteknologi. Organisasjonsformen ble videreført i norske bygdesamfunn gjennom utbyggingen av små, lokale elektriske kraftverk i de to første tiårene av det 20. århundre.²⁴ Lokalsamfunn - bygder eller kommuner - oppfattet seg selv som en solidarisk enhet, der det gamle samfunns krav til å være en del av nærsamfunnets kollektiv åpnet mulighet til positiv støtte til entreprenørvirksomhet.

Sosial støtte til entreprenørskap

Det kan virke som om det kollektive entreprenørskapet også åpnet for individuelle entreprenører på Vestlandet. Den fremste måten lokalsamfunnet støttet opp om nye tiltak var ved at andre i familien, bygda eller kommunen ga teknisk, finansiell eller markedsmessig støtte til enkeltpersoners initiativ. Det finnes mange eksempler på slike mekanismer i bedriftshistorier i forbindelse med nyetableringer og firmaers tidlige historie.

Flere historier synes å peke på at familie, naboer og venner var forpliktet til å stille opp for å bidra til at entreprenøren kunne lykkes. Vi skal her bruke et eksempel som ikke er fra Møre og Romsdal, men fra den andre industrialiseringsregionen på Vestlandet; Jæren. Det viser hvordan det var mulig å få teknisk bistand til produktutvikling som la grunnlag for vekst i en ny bedrift. F.A. Underhaug lånte en plog laget av hans svigerfars fabrikk, Kvernelands fabrikk, fra en bonde og ville starte produksjon av tilsvarende. For å lykkes trengte han en form til plogfjølene. En ansatt ble sendt til Stavanger Støberi, der han hadde et par slektninger som arbeidet. De tok en pause i arbeidet, brukte støperiets utstyr og laget en form av støperiets råvarer. Etter å ha fått hjelp til jernbanestasjonen ble operasjonen betalt med et 'tusen

22 Trygve Brandal, Frå fjørestein til fjerne farvatn. Fiske og fangst i Hareid og Ulstein ca 1880-1920, hovedoppgave i historie ved Universitetet i Bergen 1981, s. 89.

23 Brandal (1981), s.95.

24 Nerheim 1987

takk'.²⁵ At det var et produkt fra en annen bedrift som ble kopiert og gitt til et annet firma, var neppe sett på som noe problem. Dette synes å ha vært den normale form for produktutvikling under denne fasen av den vestlandske industrialiseringen. Enda mer alminnelig synes det å ha vært at familie, venner eller den lokale sparebanken støttet nye tiltak finansielt. For å holde oss til F.A. Underhaug så manglet han personlig egenkapital til å etablere bedriften i 1907.

"Han hadde imidlertid slekt og venner som var villige til å låne ham penger privat eller kausjonere for lån. Det gamle meieriet ble kjøpt for penger han fikk låne i Nærbø bank",

skriver Gunnar Nerheim om hvordan fabrikkbygningen ble innkjøpt.²⁶

Den omfattende moderniseringen av fiskeflåten i Ulstein og Hareid fra 1880-årene krevde også langt større kapital enn det som hadde vært vanlig å reise for fiskere tidligere. Bare en liten del av kapitalen ble reist gjennom tinglyste lån. Det aller meste kom fra personer i lokalsamfunnet som lånte ut midler uten å formalisere utlånene. Brandal har beregnet at så mye som 85 prosent av kapitalen var reist av egne midler eller gjennom ikke tinglyste lån.²⁷

Det virker også som om bygdefolket sluttet opp om de lokale produsentene som kunder.²⁸ Produksjonen var for de fleste bedriftene til å begynne med orientert mot det lokale markedet, og det synes ikke å være noen sterk skepsis mot de lokale produktene. Både lokale fiskebåtmotorer, pløger og konfeksjonsprodukter ble kjøpt av bygdebefolkningen.

Økologiske faktorer

Søker vi etter materielle historiske faktorer til å forklare den regionale forskjellen mellom Vestlandets og Nord-Norges industriutvikling, gir Ottar Brox' påpekning av Nord-Norge som 'Nordens frontier' god mening.²⁹ Det var en stor forskjell mellom landsdelene i tilgang på naturressurser, både på land og på havet. På 1800-tallet var det ennå rikelig ikke-utnyttet jord i store deler av Nord-Norge, noe som var bakgrunnen for folkeflytningen fra fjelldalene i Sør-Norge til indre Troms. På Vestlandet var det klare uttrykk for 'overbefolkingstendenser'. Likeledes var det rikelig med torsk langs kysten av Nord-Norge, mens silda var en langt mer ustabil gjest i Sør-Norge.

Ressursrikdommen gjorde det mulig å fortsette den gamle livsstil som fiskerbonde i et tradisjonelt hushold med enkel og rimelig produksjonsteknologi i den nordlige delen av landet. På Vestlandet var presset mot omstilling langt sterkere. Oppdelingen av gardsbrukene førte til at det ble stadig mindre jord til hver, og dette stilte økende krav til inntjening fra fiskeriene. Utviklingen i retning av yrkesspesialisering, den

25 Einar Lea, Det var en gang... Troll, Faun og andre eventyr fra Nærbø. Underhaug Fabrikk A/S. 1907-1982, Bryne 1983 s. 16.

26 Nerheim 1989: 119.

27 Brandal 1981: 99.

28 Ottar Brox (i Barth 1972) har påpekt hvordan det i bygder i Nord-Norge var problem å starte opp bedrift fordi lokalbefolkningen ikke ville kjøpe varene som ble produsert til markedspris.

29 Brox 1984

rene fisker og presset til å bedre fangstteknologien, må ses på denne bakgrunn. Vi kan også tolke den sterke oppslutning om annen innovativ virksomhet i landsdelen i dette perspektivet. Knappheten på ressurser gjorde at kravet til arbeidssomhet, sparsomhet og oppfinnsomhet økte. Presset for å skape alternative arbeidsplasser til fiskerbondelivet ble prekært.³⁰

Eilert Sundts analyse av Harham³¹ fremhever en slik fortolkning. Han understreket at befolkningsveksten førte til mangel på jord på midten av 1800-tallet og at den tradisjonelle livsform - fiskerbonden - var truet. Unge folk uten jord hadde likevel mulighet som rene fiskere, takket være billig fangstteknologi (robåt, juksa) og gode fiskerier. Dette skapte likevel et element av ustabilitet i lokalsamfunnet som åpnet for nye dynamiske prosesser. Sundt legger vekt på at gardbrukerne opplevde situasjonen som truende og at de mobiliserte mot utviklingen.³² Selv om det kan være ulike fortolkninger av hvordan denne prosessen faktisk slo ut, synes det tydelig at ustabiliteten virket som en dynamisk omstrukturerende faktor mot slutten av 1800-tallet.

Hvilken rolle spilte politiske tiltak?

Statens og det offentliges rolle for industrialiseringen var beskjeden i forhold til det som har vært tilfelle i etterkrigstiden. Det kan likevel være grunn til å fremheve to typer institusjoner som synes å ha hatt direkte betydning for industrialiseringen av bygdene, foruten de mer almene infrastrukturiltakene som var en betingelse for den økonomiske utvikling. I den korte beskrivelsen av bedriftsstarteren Fursets historie ble Småindustrikontorets rolle som mellomledd mellom den nye produsenten og markedet gjennom valg av produkt og distribusjonsorgan nevnt. Småindustrikontorene³³ ble opprettet av lokale næringsorganisasjoner som håndverks- og industriforeninger, handelsstands- og landsbruksforeninger, upolitiske organisasjoner og enkeltpersoner. De kan ses som en del av arbeidet med å fremme produksjon og omsetning av norske varer, og en del av funksjonen var å finne frem til varer som ble importerte, men som norske produsenter burde fremstille. I samarbeid med importører, tollvesen og ved importstatistikk skaffet kontorene seg kunnskap om importerte artikler som egnet seg for fremstilling i Norge. Det var en bevisst politikk i retning av imports substitusjon. For å lykkes med dette måtte produksjonen kunne konkurrere i kvalitet og pris med utenlandske varer. Priskonkurransen kunne reguleres gjennom tollsatsene, men det ble likevel lagt vekt på at den nye produksjonen måtte være effektiv.

Småindustrikontorene gikk inn for masseproduksjon i ikke for lite omfang til at produksjonen kunne nyttgjøre seg moderne teknologi. Den andre oppgaven til kontorene var distribusjon og omsetning av varer. Dette var et stort problem for nye små bedrifter som produserte småprodukter som måtte omsettes i mange butikker. Småindustrikontorene bidro effektivt til dette i mange tilfeller, og var en viktig aktør i analyser av om produktene virkelig hadde et markedspotensiale.

30 Denne type økologisk forklaring på modernisering ble presentert av sosialantropologen Richard G. Wilkinson i *Poverty and progress. An ecological model of economic development*, London 1973.

31 Harham - Et eksempel fra fiskeri-distriktene", i *Verker i utvalg* bd 3, Oslo 1975.

32 N. Aarsæther, "Fiskarbønder og lokalsamfunnsforskning. Arven fra Eilert Sundt", i N. Aarsæther et al (red), *Folkemakt og regional utvikling. Til Ottar Brox' 50-års dag*, Oslo 1982, s.67.

33 Beskrivelsen av småindustrikontorene er basert på hovedoppgaver i historie av E. Lange, Jan Veia og Arne Refsdal.

Teknologisk kunnskap kunne produsenter også få gjennom Statens teknologiske institutt (STI) som var opprettet under første verdenskrig (1917). STIs funksjon var å bistå håndverket i omstillingen fra håndverk til mekanisert produksjon, og i mellomkrigstiden ble arbeidet utvidet til også å omfatte småindustri. Instituttet spilte en viktig rolle i å fremme bruk av sveiseteknikk i verkstedindustrien og en betydelig rolle i å fremme av moderne maskinteknologi og overflatebehandling i trevareindustrien. Arbeidsløsheten bidro til at instituttet også startet opp en omfattende etterutdanning om moderne teknologi også for folk uten håndverksbakgrunn. Fra 1928 til 1932 steg antall kursdeltakere fra 569 til 1157 og fortsatte å øke til 1937 da tallet var kommet opp i 1956. De studier som er foretatt av STI for dets innvirkning på ulike bransjer, tyder på at instituttet hadde en positiv funksjon for å fremme spredningen av ny produksjonsteknologi og kunnskap om denne i mellomkrigsårene.

For Møre og Romsdal spilte utbyggingen av kommunikasjoner og elektrisitetstilførsel en betydelig rolle for industriekspansjonen. Jernbanen til Åndalsnes i 1924, sammen med utbygging av et transportsystem bestående av busser og båter (Møre og Romsdal Fylkesbåtar), forbedret radikalt mulighetene for transport av varer til landsstrøk i mellomkrigstiden. Samtidig gjorde utbyggingen av kommunale elektrisitetsverk fra første verdenskrig at store deler av fylket fikk tilførsel av elektrisitet. I sum innebar de kollektive tiltakene - noen av dem statlige, noen fylkeskommunale, noen kommunale og noen i privat regi - at mulighetene for industrialisering ble bedre.

Hvorfor industrialisering i Møre og Romsdal?

Store deler av Møre og Romsdal utgjør et industrielt distrikt preget av mange små bedrifter vokst frem gjennom en lang historisk prosess. Bedriftene er i utpreget grad forblitt små og lokalisert i bygdesamfunn og små tettsteder. Vi har sett fremveksten av en relativt bred industriell basis med betydelig aktivitet innenfor mekanisk industri, næringsmiddelindustri, møbelindustri og konfeksjonsindustri. Sammen med deler av Rogaland utgjør fylket kanskje den mest fremtredende region for småindustriell ekspansjon i første del av det 20. århundre.

Denne fremstillingen har vektlagt at den tidlige industrien vokste organisk ut av den mest markedsorienterte av de gamle hovednæringene, fisket. Industrialiseringen var ikke en del av en bredere gradvis sosial og økonomisk prosess. Indre teknologiske spenninger i den tradisjonelle formen for fiske skapte press for å utvikle større og overbygde båter, og dette førte til press for å ta i bruk mekanisk drivkraft. Det påtakelige med den tidlige industriutviklingen er at utstyr og motorer ikke bare ble 'importert' til regionen, men at den skapte nye former for lokal industriell aktivitet. Problemløserne for fiskerne ble lokale mekanikere, snekkere og entreprenører. På dette området skiller fylket seg ut fra store deler av kyst-Norge, særlig fra Nord-Norge.

Vi har vektlagt studiet av entreprenørfunksjonen, av forhold som kan bidra til å gi forståelse for hvordan regionen fikk en dynamisk industri. Hovedvekten legges på sosiale tradisjoner i kystsamfunnet på Vestlandet, særlig på det økonomiske område. To forhold er trukket frem; a) tradisjonen med samvirke og kollektive løsninger på økonomiske utfordringer; og b) støtte fra lokalsamfunnet til individer som etablerer ny økonomisk virksomhet. Begge deler viser kollektive former for løsninger på spørsmålet om allokering av ressurser til økonomisk virksomhet. I tillegg kommer at dette illustrerer en positiv holdning til entreprenørskap; eller mangel på motstand mot nye initiativer på det økonomiske området.

Vi kan beskrive det som vokste frem som *lokale innovasjonssystemer* som fremmet løsninger på både tekniske, finansielle og markedsmessige utfordringer. Gjennom mekaniske verksteder oppsto kunnskap av mekanisk og teknisk karakter som kunne fungere som problemløser for andre deler av økonomien, særlig primærnæringene. Småsparing la i de fleste bygder og kommuner grunnlag for sparebanker som kunne gi lån også til næringsvirksomhet, også her i første rekke primærnæringene. I tillegg var det utbredt at det ble gitt private lån til bygdas folk uten sikkerhet (og ofte uten at det ble formelt registrert som lån overhodet). Det fantes også lokal kunnskap om markedene for deler av industrien, og institusjoner for omsetning dels på det lokale markedet (mekanisk industri til fiskerne), dels knyttet til tradisjonelle markeder fra fiskeriene (f.eks. reisende som solgte klær for fiskerne i Lofoten).

Med utgangspunkt i eksistensen av lokale innovasjonssystemer fikk relativt beskjedne offentlige tiltak stor betydning for industrialiseringen. Dette er særlig tydelig i mellomkrigstiden da utbyggingen av transportmidler (jernbane, skipsruter) og elektrisitetsforsyningen utgjorde viktig infrastruktur for den omfattende industrialiseringen som fant sted. I tillegg kom offentlige tiltak for å bedre den

tekniske kunnskapen i distiktene (f.eks. gjennom STI-kurs) og institusjoner for å hjelpe til med valg av produktlinje og distribusjon av produktene. Det synes som om disse tiltakene som ble iverksatt hovedsaklig på statlig nivå, bidro til industrialiseringens hastighet. De samme tiltakene fikk imidlertid ikke samme betydning i områder der det ikke eksisterte tilsvarende lokale innovative miljøer som i Møre og Romsdal (f.eks. i dalførene i Sør-Norge eller i Nord-Norge).

Dette antyder at virkningen av offentlige tiltak for å fremme næringsutvikling er avhengig av de lokale samfunnene som tiltakene rettes mot. Siden næringsutviklingen er preget av lokale og regionale forskjeller, er det ikke tilstrekkelig å analysere virkemidlene på et nasjonalt nivå. Vi trenger derfor forståelse både for variasjonene i næringsvirksomhet, i lokale eller regionale innovasjonssystemer, og særlig for samspillet mellom eksisterende virksomhet og de tiltak som myndighetene setter i verk for å påvirke næringsvirksomheten.

STEP rapporter / reports

ISSN 0804-8185

1994

1/94

Keith Smith

New directions in research and technology policy: Identifying the key issues

2/94

Svein Olav Nås og Vemund Riiser

FoU i norsk næringsliv 1985-1991

3/94

Erik S. Reinert

Competitiveness and its predecessors – a 500-year cross-national perspective

4/94

Svein Olav Nås, Tore Sandven og Keith Smith

Innovasjon og ny teknologi i norsk industri: En oversikt

5/94

Anders Ekeland

Forskermobilitet i næringslivet i 1992

6/94

Heidi Wiig og Anders Ekeland

Naturviternes kontakt med andre sektorer i samfunnet

7/94

Svein Olav Nås

Forsknings- og teknologisamarbeid i norsk industri

8/94

Heidi Wiig og Anders Ekeland

Forskermobilitet i instituttsektoren i 1992

9/94

Johan Hauknes

Modelling the mobility of researchers

10/94

Keith Smith

Interactions in knowledge systems: Foundations, policy implications and empirical methods

11/94

Erik S. Reinert

Tjenestesektoren i det økonomiske helhetsbildet

12/94

Erik S. Reinert and Vemund Riiser

Recent trends in economic theory – implications for development geography

13/94

Johan Hauknes

Tjenesteytende næringer – økonomi og teknologi

14/94

Johan Hauknes

Teknologipolitikk i det norske statsbudsjettet

STEP

Studies in technology, innovation, and economic policy

15/94

Erik S. Reinert

A Schumpeterian theory of underdevelopment – a contradiction in terms?

16/94

Tore Sandven

Understanding R&D performance: A note on a new OECD indicator

17/94

Olav Wicken

Norsk fiskeriteknologi – politiske mål i møte med regionale kulturer

18/94

Bjørn Asheim

Regionale innovasjonssystem: Teknologipolitikk som regionalpolitikk

19/94

Erik S. Reinert

Hvorfor er økonomisk vekst geografisk ujevnt fordelt?

20/94

William Lazonick

Creating and extracting value: Corporate investment behaviour and economic performance

21/94

Olav Wicken

Entreprenørskap i Møre og Romsdal. Et historisk perspektiv

22/94

Espen Dietrichs og Keith Smith

Fiskerinæringens teknologi og dens regionale forankring

23/94

William Lazonick and Mary O'Sullivan

Skill formation in wealthy nations: Organizational evolution and economic consequences

1995

1/95

Heidi Wiig and Michelle Wood

What comprises a regional innovation system? An empirical study

2/95

Espen Dietrichs

Adopting a 'high-tech' policy in a 'low-tech' industry. The case of aquaculture

3/95

Bjørn Asheim

Industrial Districts as 'learning regions'. A condition for prosperity

4/95

Arne Isaksen

Mot en regional innovasjonspolitik for Norge

1996

1/96

Arne Isaksen m. fl.

Nyskaping og teknologiutvikling i Nord-Norge. Evaluering av NT programmet

2/96

Svein Olav Nås

How innovative is Norwegian industry? An international comparison

3/96

Arne Isaksen

Location and innovation. Geographical variations in innovative activity in Norwegian manufacturing industry

4/96

Tore Sandven

Typologies of innovation in small and medium sized enterprises in Norway

5/96

Tore Sandven

Innovation outputs in the Norwegian economy: How innovative are small firms and medium sized enterprises in Norway

6/96

Johan Hauknes and Ian Miles

Services in European Innovation Systems: A review of issues

7/96

Johan Hauknes

Innovation in the Service Economy

8/96

Terje Nord og Trond Einar Pedersen

Endring i telekommunikasjon - utfordringer for Norge

9/96

Heidi Wiig

An empirical study of the innovation system in Finmark

10/96

Tore Sandven

Technology acquisition by SME's in Norway

11/96

Mette Christiansen, Kim Møller Jørgensen and Keith Smith

Innovation Policies for SMEs in Norway

12/96

Eva Næss Karlsen, Keith Smith and Nils Henrik Solum

Design and Innovation in Norwegian Industry

13/96

Bjørn T. Asheim and Arne Isaksen

Location, agglomeration and innovation: Towards regional innovation systems in Norway?

14/96

William Lazonick and Mary O'Sullivan

Sustained Economic Development

15/96

*Eric Iversen og Trond Einar Pedersen***Postens stilling i det globale informasjonsamfunnet: et eksplorativt studium**

16/96

*Arne Isaksen***Regional Clusters and Competitiveness: the Norwegian Case**

1997

1/97

*Svein Olav Nås and Ari Leppälähti***Innovation, firm profitability and growth**

2/97

*Arne Isaksen and Keith Smith***Innovation policies for SMEs in Norway: Analytical framework and policy options**

3/97

*Arne Isaksen***Regional innovasjon: En ny strategi i tiltaksarbeid og regionalpolitikk**

4/97

*Errko Autio, Espen Dietrichs, Karl Führer and Keith Smith***Innovation Activities in Pulp, Paper and Paper Products in Europe**

5/97

*Rinaldo Evangelista, Tore Sandven, Georgio Sirilli and Keith Smith***Innovation Expenditures in European Industry**

1998

R-01/1998

*Arne Isaksen***Regionalisation and regional clusters as development strategies in a global economy**

R-02/1998

*Heidi Wiig and Arne Isaksen***Innovation in ultra-peripheral regions: The case of Finnmark and rural areas in Norway**

R-03/1998

*William Lazonick and Mary O'Sullivan***Corporate Governance and the Innovative Economy: Policy implications**

R-04/1998

*Rajneesh Narula***Strategic technology alliances by European firms since 1980: questioning integration?**

R-05/1998

*Rajneesh Narula***Innovation through strategic alliances: moving towards international partnerships and contractual agreements**

R-06/1998

Svein Olav Nås et al.

Formal competencies in the innovation systems of the Nordic countries: An analysis based on register data

R-07/1998

Svend-Otto Remøe og Thor Egil Braadland

Internasjonalt erfarings-grunnlag for teknologi- og innovasjonspolitik: relevante implikasjoner for Norge

R-08/1998

Svein Olav Nås

Innovasjon i Norge: En statusrapport

R-09/1998

Finn Ørstavik

Innovation regimes and trajectories in goods transport

R-10/1998

H. Wiig Aslesen, T. Grytli, A. Isaksen, B. Jordfald, O. Langeland og O. R. Spilling

Struktur og dynamikk i kunnskapsbaserte næringer i Oslo

R-11/1998

Johan Hauknes

Grunnforskning og økonomisk vekst: Ikke-instrumentell kunnskap

R-12/1998

Johan Hauknes

Dynamic innovation systems: Do services have a role to play?

R-13/1998

Johan Hauknes

Services in Innovation – Innovation in Services

R-14/1998

Eric Iversen, Keith Smith and Finn Ørstavik

Information and communication technology in international policy discussions

Storgaten 1, N-0155 Oslo, Norway
Telephone +47 2247 7310
Fax: +47 2242 9533
Web: <http://www.step.no/>

STEP-gruppen ble etablert i 1991 for å forsyne beslutningstakere med forskning knyttet til alle sider ved innovasjon og teknologisk endring, med særlig vekt på forholdet mellom innovasjon, økonomisk vekst og de samfunnsmessige omgivelser. Basis for gruppens arbeid er erkjennelsen av at utviklingen innen vitenskap og teknologi er fundamental for økonomisk vekst. Det gjenstår likevel mange uløste problemer omkring hvordan prosessen med vitenskapelig og teknologisk endring forløper, og hvordan denne prosessen får samfunnsmessige og økonomiske konsekvenser. Forståelse av denne prosessen er av stor betydning for utformingen og iverksettelsen av forsknings-, teknologi- og innovasjonspolitikken. Forskningen i STEP-gruppen er derfor sentrert omkring historiske, økonomiske, sosiologiske og organisatoriske spørsmål som er relevante for de brede feltene innovasjonspolitik og økonomisk vekst.

The STEP-group was established in 1991 to support policy-makers with research on all aspects of innovation and technological change, with particular emphasis on the relationships between innovation, economic growth and the social context. The basis of the group's work is the recognition that science, technology and innovation are fundamental to economic growth; yet there remain many unresolved problems about how the processes of scientific and technological change actually occur, and about how they have social and economic impacts. Resolving such problems is central to the formation and implementation of science, technology and innovation policy. The research of the STEP group centres on historical, economic, social and organisational issues relevant for broad fields of innovation policy and economic growth.